

از: دکتر سید محمد باقر حجتی
دانشیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران

حج

حج از نظر لغت و اصطلاح   سوابق حج قبل از اسلام

در کتب لغت و معاجم و فرهنگها ، واژه «حج» به قصد و آهنگ نمودن و روی آوردن به سوی امر مهمی معنی یافته است . و در اصطلاح فقهی ، حج یعنی قصد و توجه به خانه خدا در مکه ، به منظور امثال او امر الهی و تقرب به خداوند و پرستش او ، این عمل با مراسم و مناسک خاصی انجام می گیرد که مانند سایر عبادات بانیت و قصد قربت آغاز میگردد و در سایه آن ، شئون مالی و روحی بشر سازمان و انتظام می یابد .

حج به مفهوم زیارت است که مخصوص ، در میان ملل و اقوام مختلف ، معبود انجام می گرفت ، حج با چنین مفهومی ، نموداری کهن از یک نوع مراسم عبادت و پرستشی است که جوامع مختلف ، آنرا به عنوان رموز اشارتی در تجلیل و بزرگداشت معبود خود انجام میدادند . ملت های کهن مصر و یونان و ژاپن و ملل دیگر قدیم ، دارای معابد و پرستشگاههایی بودند که در موسم های خاصی با مراسم ویژه ای به

و مناسک عاری از شرک آن ، وحی و دستور الهی بوده و پیروان کتب آسمانی این مراسم را با شایسته ترین وجه و دور از هرگونه شرک و بت پرستی و بدون شائبه هر نوع خرافاتی برگزار می کردند .

سابقه آیین حج در ادیان آسمانی دیگر

قرآن کریم در بسیاری از مواد به اشارت و در برخی از موارد صریحاً یادآور شده است که اکثر مناسک و آداب و آئین ها و شعائر اسلامی - از قبیل نماز ، روزه ، زکوة ، حج و امثال آنها دارای سوابق بسیار طولانی در میان پیروان انبیاء سلف و ادیان دیگر آسمانی بوده است و اینگونه مناسک منحصر به دین اسلام نبوده ، اگر چه از نظر کیفیت و زمان و موسم ، مناسک دینی اسلامی با ادیان دیگر متفاوت است ولی بطور کلی اصل این مناسک و عبادات و شعائر در ادیان دیگر آسمانی به چشم می خورد .

اسلام با طرز و کیفیتی عالی و

زیارت آنها می رفتند . هر ملتی راجع به حج ، مناسب تخیلات و طرز تفکر منطقه ای خود ، روشها و کیفیتهای مختلفی در انجام مراسم آن پیش گرفتند . ملت های جاهلی دوران کهن ، در جوامع بشری - که احیاناً از ادیان آسمانی بی بهره بوده اند مانند بت پرستان - معابد و پرستشگاههایی بر پا کردند که برای زیارت ، بدانها روی می آوردند .

آنان گسور بزرگان و مقبره ها و مجسمه ها و بت ها را طوری تجلیل و تکریم می نمودند که حاکی از یکتو عبودیت و پرستش در مقابل الوهیت خدائی بود ، و هر ساله و یا هرچندی یکبار ، با مراسم و مناسک خاصی به زیارت آنها می پرداختند ، و آنروز را بنام « عید و جشن و یا زاد روز » می نامیدند .

این مراسم که در بعضی از اعصار با بی بند و باری و دور از حدود فرمان الهی صورت می گرفت ، بابت پرستی و شرک توأم ، مراسمی است که کم و بیش در میان اقوام و ملل مختلف دارای سوابق طولانی بوده است و اساس مراسم

بنای کعبه و سابقه تاریخی آن

سابقه بنای کعبه طبق روایات دینی به حضرت آدم (ع) منتهی میگردد و تکمیل بنای آن به حضرت ابراهیم خلیل (ع) منتهی میشود.

چنانکه می‌دانیم در عصر حضرت ابراهیم (ع) عقاید و مراسم خرافی و بخصوص بت‌پرستی رواج گسترده و شکفت آوری یافته بود که وی مأمور به بت‌شکنی و نجات مردم از خرافات و سرانجام رهائی آنها از اعمال یهوده و ساخته و پرداخته تخيلات و توهمات گشت چون مردم از عبادت خدای یکتا روی گردانند و در مشکلات و حوائج به بت‌ها و بتکده‌ها پناه می‌بردند ابراهیم (ع) وظیفه بت‌شکنی و هدف مبارزه خود را علنا اظهار می‌نمود و می‌گفت: «و قال لا کیدن اصنامکم بعدان تولوا مدبرین (۳)» سوگند به خداوند در باره بتان شما سخت بیندیشم پس از آنکه از شهر بیرون روید.

ابراهیم بموقع سراغ بتها رفت

انسانی برای انجام همیشگی آئین‌های دینی، آنها تنظیم و تعدیل نموده‌است. به‌عنوان نمونه خداوند در مورد روزه می‌گوید: «یا ایها الذین امنوا کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم لعلکم تتقون (۱)» ای گروه مومنان روزه هم چنانکه بر ملت‌های پیش از شما فرض و واجب گردید انجام آن نیز بر شما مقرر شد تا شما تقوی را پیشه سازید.

و یا در سوره حج آمده‌است: «ولکل امة جعلنا منسکاهم ناسکوه فلا ینازعنک فی الامروادع الی ربک انک لعلی هدی مستقیم وان جادلوک فقل الله اعلم بما تعملون (۲)» برای هر ملتی منسک و روش و آئینی قرار دادیم که طبق آن عمل کنند، پس با تو در کار بهستیز برنخیزند و مردم را بسوی پروردگارت برخوان زیرا براه راست هدایت‌شده‌ای و اگر با تو بهستیز و پرخاش برنخیزند بگو خداوند بد آنچه عمل کنید داناتر است. چون اسلام دینی جاوید است انجام مراسم حج را به‌زمان و مکان ویژه‌ای منحصر ساخت تا پیروانش در یک کانون و در یک فرصت گردهم آیند.

۱ - سوره بقره آیه ۱۸۳.

۲ - سوره حج آیه های ۶۷ و ۶۸.

۳ - سوره انبیا آیه ۵۷.

ساخت که پرستشگاهی را با همکاری فرزندش بنیادگذارد تا مردم در پیرامون آن گرد آیند و به ذکر و عبادت خدای یکتا مشغول گردند. خداوند این رویداد مهم تاریخی را در قرآن یادآور گردیده است: « واذ فرغ ابراهیم القواعد من البيت و اسماعیل ربنا تقبل منا انک انت السميع العليم (۲) » وقتی که ابراهیم (ع) با همکاری اسماعیل (ع) ستونهای خانه خدا را برافراشتند (به خدا عرضه داشتند) پروردگارا از ما بپذیر زیرا تو شنوای دانائی. ابراهیم (ع) و فرزندش اسماعیل (ع) موظف گشتند خانه خدا را از هرگونه پلیدیهای مادی و مخنوی پاک و پاکیزه نگاه دارند چنانکه در قرآن گوید: « و عهدنا الی ابراهیم و اسماعیل ان تطهرا بیتی للطائفین و العاکفین و الرکع السجود (۳) » و به ابراهیم و (فرزندش) اسماعیل سپردیم (و گفتیم) که خانه مرا برای طواف کنندگان و معتکفان و رکوع گزاران سجده کننده پاکیزه نگاه دارید.

و وظیفه خود را درست بکار بست چنانکه خداوند به این رویداد تاریخی اشاره کرده و می گوید: « فجعلهم جذاذا الا کبیرا لهم لعلهم الیه یرجعون (۱) » ابراهیم (ع) جز بت بزرگ همه بتها را قطعه قطعه و سرنگون ساخت بدین منظور که بت پرستان به بت بزرگ سراجعه کنند. پیدا است که بت را شعوری نیست و بدین طریق ابراهیم (ع) به ارشاد و رهبری ضمنی مردم نیز پرداخت، باری ابراهیم (ع) از سرزمین شام که متطقتا اباء و اجدادی وی بود مهاجرت کرد و همراه همسر خویش « هاجر » و فرزند خود « اسماعیل (ع) » رهسپار جنوب گشت و در سرزمین حجاز، و بیابانی که دور از مردم بت پرست بود رحل اقامت افکند، تا با آسودگی و آرامش خاطر به مناجات و راز و نیاز با خدای یگانه بپردازد.

تجدید بنای کعبه بدست ابراهیم و همکاری فرزندان او

وقتی اسماعیل (ع) پا به سن گذاشت و جوانی کارآمد و نسبتاً کامل شد، خداوند ابراهیم (ع) را ماسور

۱ - سوره انبیا آیه ۵۸

۲ - سوره بقره آیه ۱۲۷

۳ - سوره بقره آیه ۱۲۵

ابراهیم ومن دخله کسان آما (۲) «
 نخستین خانه (که صرفاً برای عباد
 خدای یگانه) برای مردم پیاگردید
 همان است که در مکه (بنیان نهاده)
 شد که فرخنده و مبارک و هدایتی است
 برای جهانیان در آن آیات و نشانه‌های
 تابناکی است، مقام ابراهیم (در آنجا
 است) و کسی به چنین خانه‌ای درآید
 ایمن خواهد بود.

ابراهیم در انجام مأموریت خود
 موفق و پیروزگشت و مردم را به حج
 دعوت نمود و خاندان خویش را در
 آنجا منزل و سکنی داد، و از همان زمان
 مردم بدخانه‌ای روی می‌نهادند که
 ابراهیم (ع) آنرا بنا کرد و مردم نیز
 پیوسته طبق دستور الهی با مناسک
 درستی اعمال حج را اجرا می‌کردند.
 ولی در طول قرن‌ها دگرگونی‌هایی
 در انجام مراسم حج پدید آمد و بسیار
 از مراسم و شعائر الهی که از زمان
 ابراهیم پیوسته رایج و معمول بود تغییر
 یافت و مسائلی در امر حج راه یافت
 که شرک آمیز بود. عرب‌های قبل از

و نیز قرآن یادآور شده است که
 ابراهیم (ع) مأمورگشت مردم را به حج
 دعوت کند تا از هر ناحیه و منطقه و با
 هر وسیله نقلیه و بدون وسیله به سوی
 خانه خدا روی آورند: « واذبوانا
 لا ابراهیم مکان ان لا تشرک بی شیئا
 و طهر بیتی للطائفین و القائمین و الرکع
 السجود، و اذن فی الناس بالحج
 یا توک رجالا و علی کل ضامر یا تین من
 کل فج عمیق (۱) ». وقتی خانه خویش
 را جایگاه ابراهیم قرار دادیم (بدو
 گفتم) که انباز و شریکی برای من نگیر،
 و خانه‌ام را برای طواف کنندگان و بیای
 ایستادگان و رکوع کنندگان سجد
 کننده پاکیزه کن و برای حج در میان
 مردم بانگ برآورد که پیاده و سوار بر شتر
 لاغر از هر دره ژرفی بسویت آیند.
 با قاطعیت می‌توان گفت: از نظر
 قرآن نخستین معبد و خانه‌ای که بمنظور
 عبادت و پرستش خدای یکتا و خالی
 از هرگونه شرک و بت‌پرستی و موهومات
 پایه‌گذاری شد کعبه یا خانه خدا در
 مکه است چنانکه قرآن گوید: « ان اول
 بیت وضع للناس الذی بیکه مبارکنا
 وهدی للعالمین، فیه آیات بینات مقام

۱ - سوره حج آیه ۲۶ و ۲۷

۲ - سوره آل عمران آیه ۹۶ و ۹۷

مردم باین کار بپردازند و با این روش منفی تظاهر به برتری و تفوق بر مردم می نمودند چون تصور میکردند که فوق همه مردم و برترین انسان هستند و نمیخواستند در سطح عموم مردم قرار گیرند. وزیر سایه یک قانون وضابطه با همه مردم باشند.

و در یک کانون یکنواختی با مردم جمع گردند و نیز باید این نکته را اضافه کرد که ملل دیگر قبل از اسلام خرافات و شرک و موهومات را در امر حج و کانونهای عبادی راه دادند و اسلام با همه آنها به مبارزه پرداخت و حج ابراهیم را بسا وضع شایسته ای دوباره تجدید نمود و بتهای کنار کعبه را از سرنگون ساخت و مردم را به توحید راهبری کرد.

ادامه دارد

اسلام بتهایی را به دیوار کعبه آویختند و بجای خدای یکتا متوجه بتها شدند و آنها را واسطه قرب به خدای واحد واحد قرار دادند و برای بتها قربانی پیشکش میکردند و بالاخره مناسک حج را با هوسها و موهومات در آمیختند و بسا بدنی عربیان و برهنه به طواف می پرداختند و دست بدست هم با صغیر و نعره و فریادهای مهمل و کف زدن ها این اعمال را بجای می آوردند. خداوند در قرآن راجع به همین موضوع در مقام انتقاد از اینگونه مراسم آمیخته به شرک و هوس مردم جاهلی گوید: « وما كان صلوتهم عند البيت الامكاه و تصديه (۱) » نماز و عبادت مردم جاهلی کنار خانه خدا جز بصورت صغیر و فریاد و دست زدن نبود.

عده ای از عرب جاهلی از توقف در عرفات از روی تکبر - خودداری میکردند و نمیخواستند همراه توده